

Марина ПОНОМАРЬОВА,

прокурор прокуратури
Дніпровського району міста Києва,
юрист 3 класу

УДК 343.12

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Протягом останнього десятиліття в Україні на різних рівнях влади та серед правозастосовувачів точилися дискусії щодо необхідності прийняття нового Кримінального процесуального кодексу України (КПК України). Адже процедура судочинства, що велась в судах України, існувала понад п'ятдесят років та містила низку нерегульованих питань. Серед них, зокрема, проблема участі в судочинстві неосудних осіб, нерівність сторін захисту та обвинувачення, не повною мірою визначений статус потерпілого, цивільних позивачів, тяганини щодо строків розгляду справ тощо.

На необхідності внесення докорінних змін до кримінально-процесуального законодавства України наголошували під час комітетських слухань у Комітеті з питань законодавчого забезпечення правоохоронної діяльності Верховної Ради України українські вчені, а саме: О. А. Губська, О. Є. Звірко, В. М. Куц, О. Р. Михайленко, Г. П. Середа, О. Ф. Скакун, О. М. Толочко. З вказаною точкою зору погоджувались також і вчені-правозастосовувачі: О. В. Геселев, О. Є. Діденко, А. В. Портнов, М. І. Сірий, С. Г. Штогун, П. В. Шумський [1].

Викладену точку зору підтримав також представник Генерального секретаря Ради Європи в Україні А. Петерсон, який зазначив, що прийняття кодексу є вкрай необхідним для реформування системи кримінальної юстиції та покращення ситуації з правами людини в процесі досудового слідства та кримінального судочинства. Крім того, він наголосив, що Рада

Європи сприятиме прийняттю нового КПК України. Ця важлива реформа має бути впроваджена якомога швидше [2].

За результатами правових дискусій експерти Ради Європи та українські правозастосовувачі схвалили очікуваний проект КПК України (реєстр. № 9700), розроблений Адміністрацією Президента України та поданий Президентом України на розгляд Верховної Ради України, який був прийнятий на законодавчому рівні 13 квітня 2013 року.

Сьогодні, коли минув річний термін чинності процесуального закону, позитивним є те, що чинним КПК України запроваджено інститут слідчого судді, розширено права під час судового розгляду потерпілого, чітко визначено строки досудового розслідування, значно розширено перелік правопорушень у формі приватного обвинувачення, а запобіжний захід у виді тримання під вартою застосовується лише у виключних випадках. До того ж суттєво посилено процедуру змагальності сторін як під час досудового розслідування, так і судового слідства.

Водночас законодавче врегулювання процесуального статусу учасників кримінального процесу містить певні недоліки, що не дає змогу повною мірою виконати завдання перед Радою Європи та завершити процедуру реформування системи кримінальної юстиції в Україні.

Зокрема, аналізуючи процесуальний статус прокурора за новим Кримінальним процесуальним кодексом України,

необхідно врахувати, що участь прокурора у кримінальному провадженні визначається насамперед закріпленими у ст. 121 Конституції України фундаментальними положеннями щодо функцій (основних напрямів діяльності) органів прокуратури України [3]. Відповідно до ст. 2 КПК України завданнями кримінального провадження є захист особи, суспільства та держави від кримінальних правопорушень, охорона прав, свобод і законних інтересів учасників кримінального провадження, а також забезпечення швидкого, повного та неупередженого розслідування і судового розгляду з тим, щоб кожен, хто вчинив кримінальне правопорушення, був притягнутий до відповідальності в міру своєї вини, жоден невинуватий не був обвинувачений або засуджений, жодна особа не була піддана необґрунтованому процесуальному примусу і щоб до кожного учасника кримінального провадження була застосована належна правова процедура [4]. Однак процесуальний закон не містить визначення завдань такого важливого учасника процедури судового розгляду, як прокурора, які, вочевидь, обумовлені завданнями та метою кримінального провадження.

Не повною мірою у КПК України визначено завдання суду як гаранта реалізації права сторін на змагальність процедури судового розгляду. Аналізуючи загальні положення КПК України, які регулюють процедуру судового розгляду у першій інстанції, вбачається, що суду відводиться пасивна роль у забезпеченні судового розгляду справи і, напевно, така позиція не сприятиме здійсненню правосуддя.

Зокрема, у диспозиції ст. 30 КПК України «Здійснення правосуддя тільки судом» відсутня вимога до суду забезпечити повний, об'єктивний і неупереджений розгляд справи згідно з нормами процесуального і матеріального законодавства, що не сприятиме реалізації принципів верховенства права, рівності перед судом і законом, доступу до правосуддя та обов'язковості судових рішень, змагальності сторін та свободи в поданні ними суду своїх доказів і доведенні перед судом їх переконливості.

Потребує ґрунтовного аналізу норма ст. 28 КПК України щодо визначення критеріїв розумності строків кримінального провадження, серед яких, зокрема, і поведінка учасників цього процесу. З огляду на Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5-рп / 2005 (справа про постійне користування земельними ділянками) [5] щодо визначеності, ясності правової норми доцільно було б зазначити, що складність кримінального провадження визначається кількістю обвинувачених, правопорушень, об'єднаних в одному провадженні, обсягом його матеріалів, давністю вчинених правопорушень тощо. Заслужовує на увагу точка зору про те, що з огляду на вказане Рішення Конституційного Суду України є необґрунтованим визначення поведінки учасників кримінального провадження, а саме: потерпілих, свідків, які ухиляються від виконання покладених на них процесуальних обов'язків, обвинувачених, щодо яких обрано запобіжний захід, що не відповідає ризикам, визначеним статтями 177, 178 КПК України, як механізму впливу на розумність процесуальних строків. Чинним процесуальним законодавством України врегульовано процесуальну поведінку учасників кримінального провадження шляхом розширення переліку заходів його забезпечення, наслідком невиконання яких є імперативні заходи впливу на учасників як під час досудового розслідування, так і процедури судового розгляду.

Що ж стосується питання відмови від захисника, то з вимоги ст. 54 КПК України не вбачається необхідності заміни його іншим захисником у випадку, якщо участь захисника є обов'язковою відповідно до вимог ст. 49 цього Кодексу. Законодавче закріплення вказаної норми сприятиме реалізації права на захист та не суперечитиме Рішенню Конституційного Суду України від 16 листопада 2000 року № 13-рп / 2000 (справа щодо вільного вибору захисника) [6].

Окремого аналізу потребують норми процесуального закону щодо вирішення питання про відвід, зокрема прокурора.

У ст. 81 визначено порядок вирішення питання про відвід. При цьому в ч. 4 цієї статті передбачено, що у разі, якщо повторно заявлений відвід має ознаки зловживання правом на відвід з метою затягування кримінального провадження, суд має право залишити таку заяву без розгляду.

Разом із тим у КПК України чітко не визначено ознаки зловживання правом на відвід. На нашу думку, вказана норма викладена без урахування Рішення Конституційного Суду України від 22 вересня 2005 року № 5 (справа про постійне користування земельними ділянками) [5]. До того ж така редакція може призвести до обмеження права на відвід, що не враховує вимог ст. 22 Конституції України [3], в якій міститься норма про недопустимість при прийнятті нових законів або внесенні змін до чинних законів звужувати зміст та обсяг існуючих прав і свобод.

Відповідно до вимог положень Глави 28 КПК України ключові питання, пов'язані з прийняттям процесуальних рішень під час судового розгляду, заносяться до журналу судового засідання, який ведеться секретарем. При цьому згідно з вимогами п. 7 ч. 2 ст. 412 КПК України відсутність у матеріалах провадження журналу судового засідання або технічного носія інформації, на якому зафіксовано судові провадження в суді першої інстанції, є істотним порушенням вимог кримінального процесуального законодавства, що має наслідком скасування вироку та підкреслює процесуальну значимість вказаного носія інформації [4]. Тому вбачається за доцільне закріпити як обов'язок суду занести підстави прийняття рішення про залишення заяви про відвід без розгляду до журналу судового засідання.

Крім того, у статтях 30, 31 КПК України передбачено особливий порядок здійснення правосуддя щодо службових осіб, які займають особливо відповідальне становище відповідно до ч. 1 ст. 9 Закону України «Про державну службу», та осіб, посади яких віднесені до першої категорії посад державних

службовців. Так, у суді першої інстанції провадження здійснюється колегіально судом у складі трьох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, а у разі здійснення кримінального провадження щодо правопорушень, за вчинення яких передбачено довічне позбавлення волі, за клопотанням обвинуваченого – судом присяжних у складі двох професійних суддів, які мають стаж роботи на посаді судді не менше п'яти років, і трьох присяжних [1]. Разом із тим слідчий суддя, суддя або присяжний не беруть участь в кримінальному провадженні у випадках, якщо останні не мають необхідного професійного досвіду розгляду справ щодо правопорушень, вчинених політичними, державними діячами, посадовими особами вищих рангів держави.

Варто зазначити: з аналізу норм закону, які регулюють питання, пов'язані зі збиранням та оцінкою доказів, очевидно, що сторони процесу мають не рівні права на даній стадії. Так, відповідно до вимог ст. 93 КПК України збирання доказів здійснюється сторонами кримінального провадження, потерпілим у порядку, передбаченому цим Кодексом. Сторона обвинувачення збирає докази шляхом проведення слідчих (розшукових) дій і негласних слідчих (розшукових) дій, витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ та організацій, службових і фізичних осіб речей, документів тощо. У свою чергу, сторона захисту, потерпілий збирають докази шляхом: витребування та отримання від органів державної влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, службових і фізичних осіб речей, копій документів, відомостей, висновків експертів, висновків ревізій, актів перевірок; ініціювання проведення слідчих (розшукових) дій, негласних слідчих (розшукових) дій та інших процесуальних дій; проведення інших дій, які здатні забезпечити подання суду належних і допустимих доказів.

При цьому право здійснення оцінки доказів, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись законом, надано лише слідчому, прокурору, слідчому судді, однак такого повноваження не має сторона захисту, що порушує загальні засади кримінального судочинства.

І нарешті, процесуальним законом визначено вичерпний перелік заходів забезпечення кримінального провадження, які застосовуються з метою дієвості кримінального провадження і у випадках, коли: слідчий, прокурор доведе, що існує обґрунтована підозра щодо вчинення кримінального правопорушення такого ступеня тяжкості, що може бути підставою для застосування заходів забезпечення кримінального провадження; потреби досудового розслідування виправдовують такий ступінь втручання у права і свободи особи, про який ідеться в клопотанні слідчого, прокурора; може бути виконане завдання, для виконання якого слідчий, прокурор звертається із клопотанням.

З вимог норми статей 141–146 КПК України зрозуміло, що на потерпілого, як і іншого учасника кримінального провадження, судом може бути накладено грошове стягнення у випадках, встановлених законом, розмір якого визначається слідчим суддею, судом. Крім того, у ст. 140 КПК України передбачено такий захід забезпечення кримінального провадження, як привід, що полягає у примусовому супроводженні особи, до якої він застосовується, особою, яка виконує ухвалу про здійснення приводу, до місця її виклику в зазначений в ухвалі час. Однак у переліку осіб, до яких може бути застосований привід, відсутня потерпіла особа. За таких умов незрозумілими є шляхи забезпечення розумності строків кримінального провадження, прав інших учасників у випадку не досягнення мети кримінального провадження застосуванням такого заходу забезпечення кримінального провадження, як накладення грошового стягнення на потерпілого, що утворює прогалину в законі.

Враховуючи викладене, пропонуємо внести до КПК України такі зміни:

– п. 2 ч. 3 ст. 28 виключити;

– у ч. 1 ст. 30 слова «передбаченими цим Кодексом» доповнити словами «Суд забезпечує повний, об'єктивний і неупереджений розгляд справи згідно з нормами процесуального і матеріального законодавства»;

– ч. 1 ст. 36 викласти в такій редакції: «1. Завданням прокурора, який бере участь у розгляді справи в суді, є захист прав і свобод громадян, сприяння повному, всебічному та неупередженому розгляду справи в суді, сприяння в ухваленні рішень, що ґрунтуються на законі, своєчасне вжиття заходів щодо усунення порушень закону.

Прокурор, здійснюючи свої повноваження відповідно до вимог цього Кодексу, є самостійним у своїй процесуальній діяльності, втручання в яку осіб, що не мають на те законних повноважень, забороняється. Органи державної влади, місцевого самоврядування, підприємства, установи й організації, службові та фізичні особи зобов'язані виконувати законні вимоги і процесуальні рішення прокурора»;

– ч. 3 ст. 54 викласти таким чином:

«3. У випадку, якщо участь захисника є обов'язковою, а підозрюваний, обвинувачений відмовляється від захисника і не залучає іншого захисника, здійснюється заміна захисника. Інший захисник повинен бути залучений у порядку, передбаченому статтею 53 цього Кодексу, для здійснення захисту за призначенням»;

– доповнити ч. 1 ст. 75 пунктом шостим такого змісту:

«6) якщо він не має необхідного професійного рівня досвіду при розгляді справ щодо кримінальних правопорушень, вчинених політичними, державними діячами, посадовими особами вищих рангів держави»;

– у ч. 4 ст. 81 слова «без розгляду» доповнити словами «з обов'язковим занесенням підстав прийняття рішення про залишення заяви про відвід без розгляду до журналу судового засідання»;

– у ч. 1 ст. 94 слова «Слідчий, прокурор, слідчий суддя» доповнити словом «захисник»;

– у ч. 3 ст. 140 слова «застосований до підозрюваного» доповнити словом «потерпілого».

Варто зазначити, що прийняття КПК України не є кінцевою метою ані для експертів Ради Європи, ані для держави в цілому, оскільки шлях до демократії та

європейських стандартів життєдіяльності в поєднанні з вимогами сьогодення – постійне завдання держави та кожного громадянина.

Видатному діячу Томасу Джефферсону належить вислів, який, без сумніву, є актуальним і сьогодні: закони та установки мають йти рукою до руки із прогресом людської душі [7].

Список використаних джерел:

1. Висновок Головного юридичного управління Верховної Ради України до проекту Кримінального процесуального кодексу України від 22 березня 2012 року № 9700 // Офіційний сайт Верховної Ради України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=42312
2. Рада Європи підтримує громадське обговорення проекту нового КПК України // УНІАН Новини ЄС [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://http://eunews.unian.net/ukr/detail/192>
3. Конституція України від 28 червня 1996 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 1996. – № 30 – Ст. 141.
4. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року // Відомості Верховної Ради України (ВВР). – 2012. – № 9–10. – №№ 11–13. – Ст. 88.
5. Рішення Конституційного Суду України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статті 92, пункту 6 розділу X «Перехідні положення» Земельного кодексу України (справа про постійне користування земельними ділянками) від 22 вересня 2005 року № 5-рп // Офіційний сайт Конституційного Суду України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ccu.gov.ua/ru/dccatalog/list?currDir=12514>
6. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Солдатова Г.І. щодо офіційного тлумачення положень статті 59 Конституції України, статті 44 Кримінально-процесуального кодексу України, статей 268, 271 Кодексу України про адміністративні правопорушення (справа про право вільного вибору захисника) від 16 листопада 2000 року № 1–17 / 2000, № 13-рп [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-00>
7. Всеукраїнська громадська організація «Асоціація правників України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.uba.ua/ukr/news/2118>

Keywords: justice, rights and freedoms; European standards, competitiveness, supremacy of law, procedure of judicial review

Марина ПОНОМАРЬОВА

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНОГО СТАТУСУ УЧАСНИКІВ КРИМІНАЛЬНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Досліджено актуальні питання процесуального статусу учасників кримінального провадження. Проаналізовано процесуальний статус судді, державного обвинувача, потерпілого у кримінальному провадженні. Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

Ключові слова: судочинство; права і свободи; європейські стандарти; змагальність; верховенство права; процедура судового розгляду.

Марина ПОНОМАРЕВА

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ ПРОЦЕССУАЛЬНОГО СТАТУСА УЧАСТНИКОВ УГОЛОВНОГО ПРОИЗВОДСТВА

Исследованы актуальные вопросы процессуального статуса участников уголовного производства. Проанализирован процессуальный статус судьи, государственного обвинителя, потерпевшего в уголовном производстве. Сформулированы предложения по усовершенствованию действующего законодательства в указанной сфере.

Ключевые слова: судопроизводство; права и свободы; европейские стандарты; состязательность; верховенство права; процедура судебного рассмотрения.

Maryna PONOMAROVA

RELEVANT ISSUES IN RESPECT TO THE PROCEDURAL STATUS OF CRIMINAL PROCEEDINGS PARTICIPANTS

There were considered relevant issues in respect to the procedural status of criminal proceedings participants. The procedural status of judges, public prosecutors, victims in criminal proceedings was analyzed. There were suggestions made on how to improve the current legislation in this sphere.

